

PARADIGMOJEN PARTAALLA

Kai Mikkonen, Ilkka Mäyrä ja Timo Siivonen (toim.), *Koneihminen – kirjoituksia kulttuurista ja fiktiosta koneen aikakaudella*. Atena kustannus Oy, Jyväskylä 1997. 301 s.

Koneihmisen, kyborgin sekä teknologisoituvan ihmisen ja hänen ruumiinsa teema on tuottanut tasaisin väliajoin uusia puheenvuoroja, joita viimeksi näiden kansien välissä kommentoi tamperelainen kirjallisuudentutkija Ilkka Mäyrä. Nyt Mäyrä on kollegoidensa kanssa toimittanut käsillä olevan antologian, joka pyrkii jatkamaan kyseistä keskustelua ja kiinnittämään huomiota hyvinkin laajoihin (aate)historiallisiin ja kulttuurisiin perspektiiveihin, jotta aiheen ajankohtainen problematiikka tulisi ymmärrettävämmäksi.

Johdannon puheenvuorossa toimittajakolmikko korostaa sitä seikkaa, kuinka koneihmisen diskurssissa tieteellinen fakta ja taiteellinen fiktio tasapäisesti artikuloivat niitä pelkoja, visioita ja toiveita, joita koneisiin ja konesuhteeseemme liitämme. Todellisuuden "kielellistyminen" ylipäätään johdattaa konesuhteen tutkimisen äärelle. Tämä on täysin totta, ja epäilemättä se onkin yksi seikka, joka tekee ihmisen ja koneen suhteesta niin mielenkiintoisen: läpikotaisin kulturalistisessa, toisin sanoen konstruoidussa, koneihmistodellisuudessa tiivistyy huomattava määrä kiihtyvän informaatiokulttuurimme ydintematiikkoja (ambivalenttius, merkitysten kierrätys, visualisoituminen jne.) Tällaisessa viitekehelyksessä näihin merkitysrakenteisiin, niiden muodostumiseen ja niissä piileviin sisältöihin puuttuvia puheenvuoroja ei ole koskaan liikaa; teknisiä yksityiskohtia ja tulevaisuudenvisioita kartoittavia teknologisen determinismin äänitorvia kun on vähintäänkin tarpeeksi.

Tähän liittyen julkilausuma, jonka mukaan "antologiassa tarkastellut tekstit myös luovat ja kritisoivat todellisuutta, tarjoavat vaihtoehtoisia käsitys- ja näkemistöjä, lukevat ideologisesti omaa kulttuuriaan" (s. 18) on lähtökohtana tervehdeltävä ja laajentuu kattamaan myös artikkelit itsensä, ei pelkästään niissä tarkastellut tekstit. Kokonaan toinen seikka on se, kuinka koherentiksi yhteiskuvaksi artikkelit asettuvat antologian johtoteeman alle.

Koneihminen on jaettu viiteen osaan, joita ei ole jostakin syystä vaivauduttu nimeämään, mutta joita voisi luonnehtia vaikkapa seuraavasti: koneen ja organismin tieteenhistoria, teknologiasta ja kulttuurista, koneihmisen historialliset taustat sekä kytkennät ja nykyfiktion analyysi. Viidenteen osaan kuuluu ainoastaan Leena Krohnin artikkeli, joka kirjoittajalle ominaisesti kaihtaa kategorisointia ja kenties pikemminkin toimii kokoelman päättävänä, krohnmaisen äyllisenä ja seesteisenä epilogina.

Kone(tieteen) historiaa

Mittavahkossa aloitusartikkelissa ranskalainen tieteenhistorioitsija Georges Canguilhem hahmottaa asiantuntevasti koneen ja organismin rajanvetoja länsimaisen filosofian historiassa, etenkin Descartesin ajatuksia pohtien. Canguilhem esittää, että organismien pakottaminen mekanistisiin malleihin (esimerkiksi ihmisruumin organismien rinnastaminen koneisiin, kuten italialainen lääkäri Baglivi 1600-luvulla esitti: sydän jousena, keuhkot palkeina, lihakset köysinä jne.), johtuu siitä, että näin biologiset ilmiöt koettiin paremmin hallittaviksi. Fyysisen todellisuuden lähestyminen ylipäätään on noudattanut paljolti tällaista analogista mekanistista ajatusmallia. Artikkelin suomentaminen (Kai Mikkonen) on kunnioitettava teko sinänsä, mutta jälkeensä ajateltuna sen funktio kokoelman yleiskuvan kannalta hieman kyseenalaistuu, mihin palaan lopussa.

Asko Kauppinen artikkelissa "Freudin nuket" kulminoituu koko antologian perusongelma: ajoittain tekstien teemat ja argumentaatiot tuntuu syleilevän siinä määrin laajoja ja erilaisia sivuraiteita (uskontokäsityksistä mytologioiden kautta uusimpiin kommunikaatioteknologioihin), että niiden sovittaminen yksien kansien sisään tuntuu keinotekoiselta. Kauppinen analyysi elollisen ja elottoman suhteesta freudilaiselta perustalta vaikuttaa asiantuntevalta, mutta se sopii paremmin kauhufiktiota ja kauhun rakenteita erittelevään antologiaan. Nyt yhteys konekulttuuriin on kovin viitteellinen, ja sitä ainoastaan korostaa äärimmäisen keinotekoinen huomautus artikkelin lopussa, jonka mukaan koneihmisen käsite kulkee implisiittisesti artikkelin mukana — miksi ihmeessä ei eksplisiittisesti?

Ilona Reinertin artikkelin "Ruumiin politiikka, teräksistä romantiikkaa: Olavi Paavolainen kolmannen valtakunnan vierana" sopivuutta antologiaan voisi ensi näkemältä kritiikoida samoin perustein, mutta kyseisessä tekstissä koneihmisen käsite ja teemat kulkevat mielenkiintoisesti (eksplisiittisesti!) läpi artikkelin, kun kirjoittaja tarkastelee Olavi Paavolaisen ja Saksan kansallissosialistien konediskurssia pitkälti *Frankfurtin koulun* teoreettisista näkökulmista.

Kai Mikkosen artikkeli Villiers de L'Isle-Adammin 1800-luvun lopun tieteisfiktiosta *Tulevaisuuden Eeva* on kiistämättömästi tarkkanäköisyydestään huolimatta kuivahko ja raskas esitys etenkin akutekstiä tuntemattomalle lukijalle, jollaisia uskalan olettaa valtaosan olevan. Artikkelin lopun analogiat sähköimpulssien ja kerrontamallien välillä ansaitsevat kiehtovuudessaan kuitenkin erityismaininnan.

Sähköshokkien vertigo

Edeltävä alaotsikko on mukailtu antologian fiktioanalyysin osion artikkelien otsikoista, ja se ilmentää kirjoittajien (Siivonen, Mäyrä, Paine Koskimaa ja Markku Soikkeli) kielellistä

innovatiivisuutta ja kykyä pukea analyysinsä sekä esteettisesti että äyllisesti antoisaan muotoon. Genren perustekstejä (Gibson, Dick ym.) analysoiden kirjoittajat kartoittavat kukin sarallaan postmodernin tieteisfiktion ja kyberpunkin teemoja ruumiista, uskonnollisista metaforista ja koneen mytologisoinnista.

Sivosen teemoista kiinnostuneiden kannattaa tutustua hänen kybrorjitutkimukseensa konaisuudessaan. Mäyrän artikkeli myötäilee samoin kirjoittajan aikaisemman demonitutkimuksen viitekehystä, mutta kunnianhimoisuudessaan laajentaa teemojaan — antologialle oireellisesti — hieman liiankin useaan suuntaan. Tekstissä ihmisen ja teknologian ambivalentin suhteen abstrakti tarkastelu liittyy toisaalta tekstilähtöiseen kyberpunkfiktion analyysiin ja vielä kolmanneksi uskonnollis-mytologiseen, historialliseen kontekstiin. Lopputuloksena on artikkeli, jota on mielenkiintoista lukea, mutta yhtä lailla se jättää hämmentävän vaikutelman omassa ambivalenttisuudessaan. Koskimaa tarkemmin rajattu analyysi kyberpunkin uskonnollispuhaisesta kuvastosta ja kytkennöistä new age-mytologiaan saa pelonsekaista uskotavuutta, kun palautamme mieliimme taannoisen tietoverkossa toimineen uskonlahkon joukkoitsemurhan.

Tässä osassa antologiaa artikkelit keskustelivat parhaiten keskenään ja yhdessä rakentuvat sen koherenteimmaksi alaluvuksi. Artikkelit osoittavat onnistuneesti tosiasioiden ja seipiteiden vuorovaikutuksen konefiktion ja konefaktin välillä, ja toisaalta jäsentävät ja käsitteellistävät tämän monisyisen suhteen ydin-kohtia.

Verkkokulttuurin käytännöt

Mikko Keskinen kartoittaa artikkelissaan sähköpostikommunikaation rajankäyntiä puheen ja kirjoituksen välillä. Digitaalisen kulttuurin kommunikaatiomuotojen tarkastelu on kiistatta tarpeellista, kun nämä uudenlaiset merkitysten konstruointien paradigmat saavuttavat yhä useamman yksilön verkottuvassa kulttuurissamme. Keskinen jäljittää sähköpostin kaksijaakoista luonnetta derridalaisen arkkikirjoituksen problematiikasta käsin ja pyrkii purkamaan sen paljolti romantisoitua luonnetta "kirjeiden kirjoittamisen elvyttäjänä".

Vaikka artikkeli onkin ajatuksia herättävä, jotkut painotukset eivät täysin onnistu vakuuttamaan lukijaa. Olkoonkin, että Derrida tarjoaa lähtökohdan kirjoituksen signeerauksen funktion ja luonteen tarkasteluun, sähköpostiviestin signeerauksen pohdinta vaikuttaa jotenkin triviaalilta. Samoin Keskinen antaa nähdäkseni aivan liian suuren painoarvon ns. hymiöiden käytölle sähköpostiviestinnässä (viestien sekaan liitettävät graafiset merkkiyhdistelmät, jotka muistuttavat lukuisissa eri variaatioissaan kasvojen ilmeitä, kuten silmäniskua, hämmästystä jne.), sillä esimerkiksi allekirjoittaneen ekstensiivisessä ja monikulttuurisessa sähkö-

postinvaihdossa nämä käytännöt eivät näytele minkäänlaista roolia. Eikemminkin useat kokevat mymiöt osoittelevina ja alleviivavina ironian ja parodian tukahduttajina.

Keskisen artikkeli on joka tapauksessa tervehtynyt keskustelunavaus aiheesta nimenomaan kommunikaation rakenteiden ja kirjoitusten käytäntöjen kannalta. Tämänkaltaiset pohdinnat redusoituvat kuitenkin helposti yleistyksiksi käytännöistä, joita on yksilöllisiltä piirteiltään yhtä monta erilaista kuin niiden käyttäjiäkin. Äärimmäisen monimuotoisen verkkokulttuurin käytäntöjä tutkittaessa onkin nähdäkseni varottava johtamasta yleispäteviä teorioita yksittäisten analyysien ja esimerkitapauksien perusteella. Mikäli tutkimme esimerkiksi hypertekstiä ja nimenomaan sen teoriaa World Wide Webissä (kuten allekirjoittanut), on nähdäkseni perustellumpaa lähestyä abstraktisti kokonaisrakenteita ja kuvittaa johtopäätöksiä niistä aktuaalisin esimerkein eikä päinvastoin, toisin sanoen tutkimalla joistakin Web-sivuista koottua rajoitettua korpusta ja vetää yleistäviä johtopäätöksiä niistä. Vaikka Keskinen huomauttaakin esityksensä alussa, että "sähköposti ei ole mikään monoliitti" (s. 118), jatkossa hän syyllistyy jossain määrin sen surkastamiseen yhtenäiseksi veistokseksi, oli se sitten emalinen tai e-mailinen.

Antologian ansiokkaimpia ja mielenkiintoisimpia kirjoituksia on Hannu Eerikäisen artikkeli konesuhteessa elävästä subjektista terminaalikehona ja nykyteknologian pyrkimyksistä muuttaa tietokoneita yhä enemmän omnipotentiksi mediakoneeksi. Kirjoittaja kysyy, mihin positioon tietokoneen käyttäjä subjektina viime kädessä asetuu interaktiossa koneeseen: aktiiviseksi toimijaksi vai alistetuksi koneen luomille ja rajaamille ehdoille? Terminaalikeho toimii nimikkeenä subjektille, joka näyttöpäätteen yhteydessä konstruoituu kulttuurisena ja mediatisoituneena — paljolti siis kyborgina, mutta Eerikäinen haluaa korostaa terminaalikehon jatkeomaisuutta teknologialle, ei niinkään kyborgista sulautuneisuutta.

Tarkanäköisten huomioiden ohella erityisen ansiokasta on nähdäkseni Eerikäisen pyrkimys luoda uutta käsitteistöä ja terminologiaa uuden mediateorian (niinikään hänen terminsä) käytettäväksi, joka on kiistatta tarpeen. Lisäksi Eerikäinen tuo mukaan ajankohtaista saksalaista keskustelua, joka kattavan ja ehdottomasti tutustumisenarvoisen lähdeluettelon perusteella on hyvinkin elävää ja monipuolista.

Eerikäisen artikkelia vaivaa kuitenkin eräänlainen ulkokohtaisuus. Hän esittää teräviä argumentteja käyttöliittymästä subjektia muovavana tekijänä ja uudesta (media)koneen paradigmasta verkottuneen subjektin alati muuttuvana konstituutioperustana. Eerikäinen astuu kuitenkin liian varovasti niille sisällöllisille ja merkitysten alueille, jotka nimenomaan ovat verkkosukupolven uusi paradigma, ja jossa tietokoneen rooli on korostetusti jatkeen/ välittäjän rooli. Ikään kuin kepillä jättä koetellen kirjoittaja

esittää avoimia kysymyksiä siitä, onko terminaalikehossa kyse läpikotaisin uudeltaisesta (elektronisen) todellisuuden haltuunottamisesta ja subjektivaation alituisen uudenmuovautumisen tietoisesta ja kriittisestä hyväksynnästä?

Eerikäisen ansioksi on todettava, että hän kysyy täysin oikeita kysymyksiä. Internetin räjähdysmäistä kasvua ja hahmottomista viime vuodet läheltä seuranneena verkkosukupolven edustajana uskaltanen vastata, että hän on oikeassa — joskin varauksin. Haluan nimittäin polemisoida niitä sisäänrakennettuja oletuksia, jotka artikkelissa esiintyvät hieman holhoavina ilmaisuina verkkokulttuurin ja teknodiskurssin merkityksettömyydestä, hypestä ja fantasianomaisuudesta. (Länsimaisena opiskelijana ja miehenä mahdollisuus tällaisten kysymysten pohdintaan on tietysti suunnattoman etuoikeutettua, mutta tämä tosiasia ei tee kyseenomaisista problematiikoista lainkaan vähemmän todellisia.)

Vallitsevissa nykykäytännöissä on todellakin nähdäkseni syntymässä erityislaatuinen terminaalikeho. Tämä niveltyy mediasubjektiin, joka hyväksyy merkitysten kierrättämisen, liikkeen ja hektisyyden, ja sen seikan, että kaleidoskoopimaisesta tietoverkosta yhtä ja ainutta, tiukasti jäsenneltä kokonaismerkitystä ei saavuteta — saati että sitä tulisi edes etsiä. Tämä kaikki tapahtuu tietysti suhteessa kunkin yksilölliseen medialukutaitoon ja kulttuuriseen kompetenssiin. Nähdäkseni tietoverkottumisessa on siis kyse kokonaisen paradigman muutoksesta, jonka ei tarvitse sortua utoopisiin argumentteihin ja hyppeen vaan verkon mahdollisuuksien ja rajoitusten kriittiseen tiedostamiseen.

Peräänkuulutankin tämänkaltaista verkkolukutaitoa, joka poissulkee kommunikaation ekstaasiin (tai mitä se sitten onkin) yksilöllisesti liitetyt negatiiviset varaukset ja asettaa tietoverkon muiden audiovisuaalisten sekä painettujen medioiden rinnalle. Näistä yhdessä kerätään informaatiota, ja sitä yhdistelemällä ja kriittisesti jäsentämällä saatetaan päätyä tietoon. Tämänkaltaisessa merkitysten konstruointiprosessissa Internet ei näyttäyty sen kummallisempina tai kaikkivoivampina kuin muutkaan mediat, vaan yhtenä uutena ja käyttökelpoisena informaation ja elämysten etsinnän muotona (tietoverkkotaide jne.). Oman mediasubjektiviteetin, terminaalikehon tai kyborgiuden oksymoronisuus, paradoksinomaisuus tai ratkaisemattomuus ei aiheuta mediatisoituneessa ja verkkolukutaitoisessa subjektissa suurtaakaan ahdistusta.

Koneen aikakausi on nyt

Koneihminen-antologian toimitustyön maailmojasyleilevä ote, johon puutuini jo edellä, kieltämättä osoittaa konemetaforien juurtuneisuuden länsimaiseen kulttuuriimme jo vuosisatoja sitten. Totutun laajuiseen (eli suppeahkoon) antologiaan sovellettuna näin

kunnianhimoisella historiallis-kulttuurisella kontekstilla on kuitenkin rajoituksensa ja kääntöpuolensa: käsittelevätkö kirjoittajat, tutkitut tekstit ja ongelmat lopultakaan samoja asioita? Kuinka Canguilheimin teksti suhteutuu vaikkapa Keskinen artikkeliin?

Fiktioiden tekstilähtöinen analyysi on kokonaan toinen asia, ja sitä tämän antologian artikkeleissa harjoitetaan tarkkanäköisesti. Koneihmistä käsiteltäessä fiktion vaikutusta aktuaaliseen teknologisiin keksintöihin on enää perusteetonta vähätellä, kun muistamme William Gibsonin fiktiivisen kyberavaruuden nykyisen tietoverkon kehitysvisioiden johtajatuksena. Artikkelien ansiot erillisinä kirjoituksina ovat kiistattomia, mutta niiden keinotekoinen yhdistäminen heikentää antologian kokonaisvaikutelmaa. Aiheesta kiinnostuneelle kokoelma on kuitenkin ehdottomasti tutustumisen arvoinen, vastakarvaan lukeville luddiiteille se puolestaan aiheuttaa liikehdintää niskakarvoissa.

Mikäli vielä palaamme koneihmisyuden historialliseen aspektiin, aate- ja kulttuurihistorialliset kytkennät eittämättä syventävät sekä omasta että ympäröivän kulttuurin konesuhteesta kiinnostuneen lukijan ymmärrystä, ja myös auttavat kriittisesti reflektomaan kunkin omaa terminaalikehoa tai kyborgiutta. Viime kädessä kuitenkin jää kaipaamaan puhetta konkreettisista tämän päivän teknologioista ja niiden sisältöjen ja rakenteiden vaikutuksesta tuohon suhteeseen (Eerikäinen, Keskinen), eräänlaisen yltiöhistoriallisen "kaikki niveltyy kaikkeen"-näkökulman sijasta, jota tämä artikkelikokoelma kuitenkin valtaosaltaan edustaa. Siinä missä tämän antologian toimittajille alaotsikon "koneen aikakausi" käsittää useita vuosisatoja, uskallan väittää, että koneihmisyttäen itsetutkiskelevalle nykyverkkosukupolvelle tuo aikakausi on tässä ja nyt. Tämä lähestymistapa ei suinkaan tarkoita sitä, että historialliset kehityskulut joutaisivat käyttöjärjestelmän roskakoriin.

Aki Järvinen

KOMMUNIKATIIVISUUS JA HYVINVOINTIVALTIO

**Juko Kajanoja, *Kommunikaatiivinen yhteiskunta. Puheen-
vuoro hyvinvointivaltiosta.*
Hanki ja jää, Helsinki 1996.**

Kajanoja pohtii hyvinvointivaltiota ja sen tulevaisuutta Habermasin esittämän kommunikatiivisuuden ajatuksen pohjalta. Kajanoja katsoo Habermasin kaventaneen kommunikatiivisuuden lähinnä vain menettelytavaksi. Kajanoja itse pitää omaksumaansa kommunikatiivisuuden ajatusta laajempina eettisenä ja poliittisena valintana. Kommunikatiivisuus on